

TÜRKİYE’DE MODERNİZM, YÖNETİM VE AYRIMCILIK

Ata ÖZDEMİRÇİ*

1. GİRİŞ

Sanayi toplumlarında yaşanan değişimin kökeninde köylü sınıfının kentlere göç ederek işçi sınıfına, kendilerini yetiştirirlerse ikinci ve üçüncü kuşaktan itibaren de beyaz yakalı kentli sınıfına dönüşmesi yatmaktadır. Bu dönüşüm, kağıtlarda yazıldığı gibi kolay olmamakta, kültürel çatışmalar, kentsel yabancılaşma, kitle kültürü, getto kültürü, suç oranlarındaki artış, siyasi popülizm gibi pek çok sancılı yan etkilere neden olmaktadır. Ortaçağda toplumsal sınıflar için belirleyici olan giyim kuşam, görgü kuralları, sanatsal beğeni gibi ayırt ediciler günümüzde de geçerliliğini ve işlevselliğini korumakta, sadece biçim değiştirmiş halde yeniden ve yeniden karşımıza çıkmaktadır. Modernizmin sanayi toplumları üzerindeki olumsuz etkilerle ilgili sayısız çalışma vardır.

Bu çalışmalara göre, oldukça parlak bir idealden yola çıkan modernizm kavramı, toplumlardan beklediği hızlı ve radikal dönüşüm nedeniyle önemli yan etkiler taşımaktadır. Modernizmin tek tipleştirici ve determinist bakışı, modernizme ayak uyduramayan, uydurmak istemeyen ya da çeşitli nedenlerle homojen yapının dışında kalan bireyleri dışlar ve bu da oldukça şiddetli bir ayrımcılığın temellerini atar.

Modernizmin sanayi toplumu ile birlikte ortaya çıkmadığı, elit ve toplumun kalanından aydın bir kesimin toplumu dönüştürme çabasının hakim olduğu Türkiye modelinde modernizmin etkileriyle ilgili çalışmalar ise oldukça sınırlıdır. Bu modelde devrimcilik ilkesi geçerlidir, yani toplumun evrimsel süreci kendi haline bırakılmaz, devrimler yoluyla zihinsel ve biçimsel düzlemde batılılaşma teşvik edilir. Bu amaçla ilköğretimden üniversiteye, bürokrasiden askeriye, tarih kitaplarından edebi eserlere her alanda modernizmin propagandası yapılır. Bu, bir toplumun bir ya da iki kuşak içerisinde değiştirilme çabasıdır.

Aydın kesimin toplumun geri kalanını hayatın sosyal dinamikleriyle değil de kanunlar ve propaganda aracılığıyla bir yerden bir yere dönüştürme çabası ve bu çabanın sanayi kapitalizmiyle desteklenememesi, ortaya oldukça büyük bir probleme yol açmıştır: Bölünmüş toplum yapısı. Modern öğretilere direnenler ve bu toplulukları kendi hayat tarzı için tehdit unsuru olarak görenlerden oluşan; tam ortasından kırılmış; ne tam modernleşmiş, ne de eskiye bağlı kalmış; ne tam doğulu, ne de tam batılı bir toplum.

Bugün modernizmin Türkiye’de yarattığı kırılmanın etkilerinin hayatın her alanında görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bütün ötekileştirmelerde olduğu gibi ötekileştirilenler ve ötekileştiren ayrımı bir süre sonra yok olmakta, bu ayrımın nasıl başladığı önemini kaybetmekte, adalet, hakkaniyet, yaşam hakkına saygı, empati, demokratlık gibi değerler iki taraf için de önemini kaybetmekte; tüm bunlar yerlerini tarafgirlik, dışlayıcılık, yaşam haklarını kısıtlama ve ayrımcılığa bırakmaktadır.

---

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ataozdemirci@gmail.com

Ayrımcılığın bu boyutuyla çalışma hayatına olan yansımalarını göz ardı etmek imkansızdır. Ne var ki böylesi bir ayrımcılık, cinsiyet, yaş, din, dil, ırk gibi demografik özelliklerden kaynaklanan ayrımcılıktan çok daha tehlikelidir. Çünkü tespit etmesi ve hukuki önlemler alınması demografik özelliklerden kaynaklanan ayrımcılığa göre çok daha zordur. Bu yazı, Türkiye’de yaşanan modernleşme sürecinin ayrımcılık üzerindeki etkisini anlama ve açıklama çabasının bir ürünüdür. Yazının amacı, bölünmüş toplum yapısında düşünsel, sosyal ve ekonomik alanda yaşanan ayrımcılığın teşhis ve tedavisinde uygulanacak yöntemleri araştırmaktır.

2. MODERNİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Tarih okumalarını toplumların üretim, tüketim ve bölüşüm sistemlerindeki değişimler ve sınıf çatışmaları üzerinden yapma meselesi, pek çok zaaf taşısa da elimizdeki en iyi yöntemlerden biridir. Bu yöntem, Henry Lewis Morgan ve Friedrich Engels'in "tarihte yaşanan gelişmelerin ve sosyokültürel değişimlerin önemli bir kısmının ekonomik nedenlere dayanması" gibi indirgemeci bir varsayımdan hareket etmesine rağmen günümüzde en çok kabul gören yaklaşımdır. Bu nedenle modernizmin kısa tarihi ve ayrımcılığın kökenlerini de tarihsel süreçlerde ve bu süreçlerde yaşanan ekonomik gelişmelerde aramak yanlış olmayacaktır.

Ortaçağ gibi, sınıflar arasındaki ayrımın bugünkünden çok daha keskin çizgilerle belirlendiği dönemlerde Avrupa toprakları ile Osmanlı toprakları arasında çok temel bir farklılık vardır. Bu farklılığın temelinde, kültürel farklılıklar, özel mülkiyet, ticaret ve denizciliğin gelişmemesi gibi nedenlerden ötürü soylular ile köylüler arasında ara bir sınıf olan burjuvazinin Osmanlı'da hemen hemen hiç gelişmemiş olması yatar. Genellikle ticaretle uğraşan burjuva sınıfı, 16. yüzyılın sonlarına doğru batı topraklarında giderek zenginleşmiş, bu zenginleşmenin sonucunda da sanattan yönetime her alanda söz sahibi olmaya başlamıştır. Reform, rönesans, Fransız Devrimi, ulus devletlerin kurulması ve kapitalist ekonominin gelişmesinin temelinde de büyük oranda paranın feodallerden burjuvalara doğru el değiştirmesi ve güç dengelerinin farklılaşması yatmaktadır.

Bu değişimin kökeninde, 16. yüzyılla birlikte özellikle İngiltere'de tarımdan ve ticaretten elde edilen gelirlerin, daha çok kar getireceği düşünülen başka bir alana yönelmesi yatmaktadır. Bu yeni yatırım alanı, o güne dek yalnızca belirli bir kesimin tekelinde olan ve sınırlı sayıda üretilen zanaat ürünlerinin yoğun miktarda üretilmesi fikriyle ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen üretimin gerçekleşebilmesi için birkaç usta ve çok sayıda işçi, bir müteşebbis tarafından aynı çatı altında bir araya getirilir. Üretim yapılan alan, bugünkü fabrikaların ataları olarak kabul edilen manifaktür yapılarıdır. Ortaya çıkan yeni durum, aynı zamanda yeni bir ekonomik sistemin başlangıcı olmuştur. Toprak işçilerinin toprak sahipleri için çalıştığı feodal sistem, zanaat işçilerinin ve ustaların da sermaye sahipleri için üretim yapmasıyla birlikte tam bir kapitalist sisteme dönüşmüştür. Yeni üretim sistemiyle birlikte kapitalizmin gelişmesi, bazı ülkelere ticarete büyük üstünlükler sağlamıştır. Milletlerin zenginliği artık fethettikleri topraklarla ya da sahip oldukları altın madenleriyle değil, üretim ve ticaretteki başarılarıyla ölçülmeye başlanmıştır. (Saruhan, Özdemirci, 2005:38-40)

16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devam eden manifaktüre dönemde geleneksel yöntemlerle sınırlı miktarlarda üretim yapılırken 18. yüzyılın sonlarına doğru sanayi devriminin temellerini atan üç önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, James Watt'ın 1765'te buhar makinesini bulması ve buharla çalışan iş makinelerinin üretim sürecine dahil olmasıdır. Sanayi devriminin temellerini atan ikinci gelişme, Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği (1776) adlı eserini yayınlaması olmuştur. Adam Smith, bu eserinde serbest piyasa ekonomisi adını verdiği yeni bir ekonomik model önermiş ve bu modelin kapitalist sistem içindeki işleyişini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. 1930'lara kadar bir çok ülkede kabul gören ve uygulanan bu model, sanayi devriminin iktisadi altyapısını oluşturmuştur. 1789'da yaşanan Fransız ihtilalinin sonucunda da sanayi toplumuna en uygun yapı olan ulus devlet modelinin temelleri atılmıştır. Ulus devlet, üreticileri koruyan ve kişiden kişiye uygulaması değişmeyen yasalara sahip olduğu ve sınırları kontrol edilebilir bir pazar yarattığı için kapitalizmin gelişmesinde oldukça etkin olmuştur. Ulus devlet modeli, beraberinde getirdiği demokrasi kavramıyla birlikte sanayi devriminin hukuki ve siyasi altyapısını oluşturmuştur.

1765, 1776 ve 1789'da yaşanan bu üç önemli gelişmeyle birlikte sanayi devriminin teknolojik, iktisadi, hukuki ve siyasi altyapısı oluşmuş, pazarın cazibesıyla birlikte üretim yapan işletmelerin sayısında da önemli artışlar yaşanmıştır. Bu gelişmeleri, üretim verimliliğinin artırılmasına yönelik bilimsel çalışmalar izlemiş ve yapılan araştırmalar sonucunda, işletmelerin sistemli bir yönetim-organizasyon yapısıyla ve doğru üretim teknikleriyle verimliliklerini büyük oranlarda arttırabilecekleri ortaya çıkmıştır. (Saruhan, 2005:39-41)

Tüm bu gelişmeler sonucunda dünyada yapılan toplam üretim ve tüketim miktarı onlarca kat artmış, bu da toplumların yapısını, şehirleri, ideolojileri ve sanatsal akımları baştan aşağıya değiştirmiştir. Değişimin ivmesinden kaynaklanan bu dengesiz yapı ve yeni kurulan ulus devletlerin yarattığı heyecan; daha güzel bir dünyanın toplumların bağınazlıktan, köylülükten ve geçmişten gelen alışkanlıklarından kurtulması ile gerçekleşeceğine dair bir inancın yaygınlaşmasını sağlamıştır. Her ideolojide olduğu gibi daha sonradan modernizm adı verilecek olan bu ideolojinin de hakimiyetini kurması, sosyoekonomik değişimlerin yardımı ve toplumun ekonomik kaynaklarını elinde tutan sınıfın sahiplenmesiyle gerçekleşmiştir.

Peki bu ülkelerde sanayi kapitalizmiyle desteklenen modernizm nasıl sonuçlar vermiştir? Bu soruya cevap vermeden önce modernizm olgusunun ne olduğu ve hangi anlamları barındırdığına daha açık değinilmesi gerekmektedir.

Modernizm kavramı, sanattan edebiyata, siyasetten sosyolojiye, mimariden felsefeye kadar birçok alanda yansımaları olan ve tartışılan bir kavramdır. Sosyal bilimler paradigmasıyla ele alındığında modernizm, aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi; hümanizm, sekülerizm ve demokrasi üzerine kurulu, egemenliği insana özgüleştirilen, kurtuluşu dinde değil bilimde arayan, insan-biçimci ve insan-merkezci dünya görüşüdür. (Demir, 1997:251)

Modern kelimesi; Latince modernus'tan gelmektedir. "Adaba uygun, usulüne uygun olan" demektir. Modernus da, ölçü demek olan modus sözcüğünden türetilmiştir. Fransızca'da moderne, şimdiki zamana ait demektir (Nişanyan, 2003: 301)

Abel Jeannier'e göre "modern, radikal bir değişmeden sonra ortaya çıkar ve insana olduğu kadar çevresine de uygulanır". "Modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir." Bu bağlamda; insanlık tarihi modernliklerle doludur. Her sıçramayla dünya başka bir hale bürünür. Bu halin getirdiği başkalklar "modern" diye adlandırılır. Tarihsel anlamda modernite diye adlandırılan süreç de kendisinden önce gelen birçok değişimin yarattığı "yeni dünyayı" içerir. Tarihsel bir dönemi ifade eder (Küçük, 1994: 16).

Modernizm, bireyin yargılama ve eleştiri yeteneklerinin geliştirilmesi bağlamında kültürel bir dönüşüm projesidir. Bu yönüyle modernizm düşünsel bir çabadır. Bir yaşayış tarzı veya uygulama yönüyle modernizm ise bu kuramsal içeriğin 18. yüzyıldan itibaren yaygın ve başat bir biçimde siyasal yapıda, toplumsal yaşamda etkili olmasıdır. (Yıldırım, 2010:705)

Modernizm, bir dinamizmi, değişimi, dönüşümü, savaşımı içermektedir; aydınlanmış bireylerin ilişki ve örgütlenmelerinin kurumlaştırdığı ussal bir dünya düzenini esas almaktadır. Böylelikle, modernizm kavramı, 'onsekizinci yüzyılda Aydınlanma'yla birlikte Batı'da endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının vuku bulduğu bir durum'u ifade etmektedir. (Sarıbay, 2001: 4-5)

Modernizmin yaşama bakışı, birbirinden soyutlanamayan, 'birey', 'eleştiri' ve 'akıl' kavramları üzerine kuruludur. Modernizm, feodal toplumun mistik, geleneksel bağlarını çözmüş, bireyi ve onun aklını yücelten yeni bir toplumsal düzen kurmuştur. Modernizm, aydınlanmış bireylerin ilişki ve örgütlenmelerinin kurumlaştırdığı ussal

bir dünya düzenini esas almaktadır. Modernizme göre gerçek bilgi veya gerçeklik; anlam, kanaat ve değerlerden soyuttur. Modernizm, tartışmasız ve kesin bir gerçeklik anlayışına, evrensel ilkelere sahiptir. Modernizmin bu gerçeklik istemi, yöntembilimsel boyutundan öte modern toplumsal yaşamın kurgulanışı ve akışına temel bir söylem niteliği taşıması nedeniyle son derece önemlidir. (Yıldırım, 2010:716)

Modernizmin temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir: (Erdemir, 2006); (Zeka, 1994); (Çiğdem, 1997)

- Modernizm rasyoneldir, pozitivisttir. Akıl dışında bilimsel olarak denenemeyecek, ispat edilemeyecek ve eleştirilemeyecek bir bilgi kaynağı veya otorite yoktur.
- Modernizm evrenseldir. Dünya yaratılmış ve bitmiş bir şato gibidir ve bize düşen bu şatoyu keşfetmek, kurallarını öğrenmektir. Bu kurallar değişmezler. Dolayısıyla her konunun en iyi, en doğru tek açıklaması, her problemin tek doğru çözüm yolu vardır. Aklın yolu birdir. İnsana düşen bunu bulmaktır.
- Modernizm ilerlemecidir. İnsan bilgiyi, kendi başına bir gerçekliği olmayan doğaya hâkim olmak amacıyla kullanır. En gelişmiş toplumlar, doğaya en fazla hükmeden, doğadan en fazla yararlanan toplumlardır. Bu, teknolojinin her alanda en üst düzeyde kullanımıyla, sanayileşmeyle mümkündür. İnsanlık üretme ve tüketme yarışı içerisinde. En çok üreten ve tüketen, hatta artık, sadece en çok tüketen toplumlar, daha öndedirler.
- Modernizm tek-tipleştirici, homojenleştiricidir. Bu, akılcılığın bir sonucudur. Bütün insanlık için bir tek en iyi yaşam tarzı vardır. Bu yüzden alt kültürlerin yaşatılması gerekmez, çünkü onlar, insanların sorunlarına en iyi çözümleri bulamazlar. Bunun sonucu tek tip beslenme, tek tip eğlenme, tek tip giyinme, sonuç olarak da tek tip yaşamadır.
- Modernizm deterministtir. Tesadüflere yer yoktur. Yapılması gerekenler, yapılanların nedenleri, yapılacakların ve yapılmayacakların sonuçları, her şey bellidir. İnsanlar, kendi başlarına bırakılırlarsa yanlış davranırlar, bu yüzden bilime uygun davranış kalıpları oluşturulmuştur. Toplumsal ve kurumsal ilişkilerde buna göre bürokratik bir yapılanmaya gidilmiştir.
- Modernizm sekülerdir. Din, insanların vicdanlarıyla ilgili bir meseledir. Tanrı dünyayı yaratmış ve idaresini insanlara bırakmıştır.
- Modernizm sistemattir. Toplumların belli bir düzen içerisinde varlıklarını sürdürebilmeleri için, toplumsal sistemi meydana getiren kurumların görevlerin sistemin bekası doğrultusunda belirlenmesi gerekmektedir. Yani, sistemi oluşturan unsurların her birinin, sisteme olan katkıları oranında değerli olduğu kabul edilmektedir.
- Modernizm, amaçlı bir düşüncedir. İnsanlık için büyük projeleri vardır. İnsanlık, bu büyük projelerle eşitlik, özgürlük, adalet, insan hakları, mutluluk gibi hedeflerine ulaşacaktır. Bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak kurum ve kuruluşlar da oluşturulmuş ve/veya oluşturulmaktadır.

Ne var ki oldukça parlak bir idealden yola çıkan modernizm kavramı, toplumlardan beklediği hızlı ve radikal dönüşüm nedeniyle önemli yan etkiler taşımaktadır. Modernizmin tek tipleştirici ve determinist bakışı, modernizme ayak uyduramayan, uydurmak istemeyen ya da çeşitli nedenlerle homojen yapının dışında kalan bireyleri dışlar ve bu da oldukça şiddetli bir ayrımcılığın temellerini atar.

3. BATI TOPLUMLARINDA MODERNİZM VE AYRIMCILIK

Düşünce aşamasında duyarlı ve hümanist özellikler taşıyan pek çok ideoloji gibi modernizm de iktidara geldiğinde ayrımcı, dışlayıcı ve yeri geldiğinde baskılayıcı özellikler taşır. Buna ilaveten, henüz düşünce aşamasındayken bile “daha güzel bir dünyanın çeşitli yanlışların elimine edilmesi ile gerçekleşeceği” varsayımı, modernizmin doğasında ayrımcı özellikler barındırdığını gösterir.

Tek bir evrensel doğrudan bahseden modernizm kuramları, gelişmekte olan ülkelerin kurtuluşunu gelenekselden çağdaş yaşama, ekonomik yapıya, kültüre ve inanç biçimlerine yönelmekte görür. Batı'nın değişmez olarak kabul ettiği gelişme modelleri ile az gelişmişlikten kurtulamayan üçüncü dünya ülkeleri Batı'nın gözünde 'öteki' olarak konumlandırılır. 20. yüzyılda Batı toplumlarındaki siyasal yapı ve üretim biçimleri kendi ekonomik ve siyasal yapısını yaratmış ve Batı'nın gelişmişlik düzeyine erişmemiş ya da kültürü ve dini farklı 'öteki' kültürler Batılı yaşam tarzına karşı bir tehdit olarak algılanır. Kurtuluşu modernizmde bulan bu düşünce, 1960'lı yıllara kadar tartışılmaz etkinliğini sürdürmüş, 1960'lı 70'li ve 80'li yıllar içinde yerini dünyada iyice bozulan siyasal ve ekonomik dengeler, zengin ve fakir ülkeler arasında açılan uçurum nedeniyle “ötekileri” kendi hallerine terk eden postmodernist kurama bırakmıştır. (Tekinalp, 2007:19-20).

Sanayi toplumlarında yaşanan değişimin kökeninde köylü sınıfının kentlere göç ederek işçi sınıfına, kendilerini yetiştirirlerse ikinci ve üçüncü kuşaktan itibaren de beyaz yakalı kentli sınıfına dönüşmesi yatmaktadır. Bu dönüşüm, kağıtlarda yazıldığı gibi kolay olmamakta, kültürel çatışmalar, kentsel yabancılaşma, kitle kültürü, getto kültürü, suç oranlarındaki artış, siyasi popülizm gibi pek çok sancılı yan etkilere neden olmaktadır. Ortaçağda toplumsal sınıflar için belirleyici olan giyim kuşam, görgü kuralları, sanatsal beğeni gibi ayırt ediciler günümüzde de geçerliliğini ve işlevselliğini korumakta, sadece biçim değiştirmiş halde yeniden ve yeniden karşımıza çıkmaktadır. Sanatçılar, medya mensupları ve toplumsal görev dağılımında kritik pozisyonlarda olanlar bu değişimi, değişenleri ödüllendirerek ve değişmeyenleri yererek desteklemektedir.

Yeni zengin bir sınıfın ortaya çıkmasıyla beraber toplumun elit kesimi iktidarını bu sınıfla paylaşmak için hiç de istekli olmaz. Karikatürler, magazin dergileri, köşe yazıları, sinema filmleri gibi iletişim araçlarıyla bu kesimle dalga geçilir ve yeni zenginler sosyal bir dışlamaya tabi tutulur. Onlara şu mesaj açıkça sunulur: “Bu şekilde bizim mahallemize giremezsiniz”. Yeni zenginler dışında toplumun diğer kesimleri de (farklı din, dil, ırk, mezhep, siyasi görüş, kültürden olanlar) aynı mesajı alır. Kentsoylular ya da kentsoyluluğa adapte olarak gruba dahil edilenler iktidarlarını kaybetmemek için içgüdüsel ya da gayet bilinçli şekilde kendilerine benzer olanları desteklemeye, işe almaya, terfi ettirmeye, ücretlerini arttırmaya eğilim gösterirken kendilerine benzer olmayanlara iş hayatlarında ve sosyal hayatlarında ayrımcı ve hakkaniyetsiz davranırlar.

Böyle durumlarda toplumların aydın kesiminde iki yaklaşım hakim olur: İçeride kapanarak kendini toplumun geri kalanından soyutlama ya da dışarıya açılarak toplumun geri kalanını dönüştürme çabası. Neredeyse bir asır süren “sanat sanat için midir halk için midir” tartışmasının kökenlerinde de bu tercih yatmaktadır. 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın ilk dönemlerinde hâkim olan toplumcu gerçekçilik akımı, “daha güzel bir toplum” yaratmaya yönelik mesaj kaygılı resimler, “kalkınma” ve “aydınlık” temalı romanlar, marşlar, şiirler, tiyatro eserlerinin ortaya konulması, yeni dünya düzeni arayışları, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920 ile 1933 yılları arasında

“toplumsal bir hastalık” olarak kabul edilen alkollü içeceklerin yasaklanması hep bu dönemin ürünüdür.

Yeni bir dünya yaratma, aydınlanma ve kalkınma temaları ile toplumların önüne konulan ortak idealler; henüz yeni bir olgu olan ulus devletlerin kurulmasını ve ulus devletler için olmazsa olmaz bir ideoloji olan milliyetçiliği desteklemiş ve sanayi kapitalizminin en büyük ihtiyacı olan “işine adanmış çalışanı”, “ülkesi için her şeyi yapan, kanunlara saygılı, otoriteyi sorgulamayan ve vergisini tam veren” iyi vatandaş profilini geçici de olsa yaratmayı başarmıştır.

Ne var ki sanayi kapitalizminin gelişmesi için eğitim sisteminden sanata, hukuki düzenden aile yapısına her alanda etkisini gösteren bu dönem, gelişmiş toplumları daha sonra “ikinci dünya savaşı” olarak adlandıracak korkunç bir savaşın eşğine sürükleyen etkenlerinden biri olmuştur. İşine adanmış çalışanı yaratmaya yönelik aşırı disiplinli, her sabah marşların söylendiği ve antların okunduğu, bilginin sorgulanmasına müsaade etmeyen eğitim sistemi, toplumların içe kapanması, sürekli propagandası yapılan milliyetçilik duyguları ve yeni ekonomik düzenin 1929 yılında büyük bir krizin içine girmesi dünya toplumlarını geri dönüşü olmayacak bir düşmanlığın eşğine getirmiştir. Böylece modernizm ve kalkınma en büyük yan etkisini, yani düşmanlığı ve savaşı, daha kalıcı haliyle de ayrımcılığı ortaya çıkarmıştır.

Ayrımcılık, en basit tanımıyla; herhangi bir kamu yararı ya da mantıklı bir gerekçe söz konusu olmaksızın, bir kişiye, benzer durum ve koşullardaki diğer kişilerden farklı ve eşit olmayan bir muamele yapılması anlamına gelir. İnsanlık tarihi ayrımcılığın yol açtığı büyük felaketlerle doludur. Farklı muamele biçimleri içinde insanlığa en ağır tecrübeyi yaşatan durum, “öteki”ne yaşama hakkı tanımamak olmuştur. Bu tür bir ayrımcılık, tarih boyunca, belirli bir ırkın ya da dinin mensuplarını, toplumun belirli kesimlerini, farklı dünya görüşlerine, ideolojilere ya da cinsel yönelimlere sahip kişileri ya da grupları hedef alabilmiştir. Bu anlamda ayrımcılığın çok eski bir tarihi vardır. Ayrımcılığın en vahim biçimlerinden birini oluşturan ırkçılık, tarihsel olarak, kabaca üç türlü tezahür etmiştir: Kölecilik, sömürgecilik ve soykırım. Ayrımcılığın en eski görünümünden biri olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, tarih boyunca kölecilik, etnik temizlik, soykırım, katliam, zorunlu göç ettirme, aç bırakma, tecavüz gibi farklı şiddet uygulamalarıyla birlikte günümüze kadar devam etmiştir. Süregiden Yahudi düşmanlığı, homofobi, yükselen milliyetçilikler ve 11 Eylül saldırılarının akabinde ABD ve Avrupa toplumlarında iyiden iyiye görünürlük kazanan İslam karşıtlığı ile ayrımcılığın, 21. yüzyılda da insanlığın geleceğine yönelik tehditlerin en önemlilerinden biri olmaya devam ettiği açıktır. (Çelenk, 2008:211-213).

4. TÜRKİYE'DE MODERNİZM VE AYRIMCILIK

Peki, Türkiye örneğinde olduğu gibi modernizm sürecinin sanayi kapitalizmiyle desteklenmediği durumlarda neler yaşanır? Bu soruya cevap aramadan önce böyle bir durumun dünya tarihinde oldukça az gerçekleştiğini, böyle bir vizyonla tarihsel koşulların nadiren bir araya geleceğini, bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının diğer dünya devletlerine böyle bir modelle öncülük ettiğini söylemek ve bahsi geçen sorunun cevaplarını yine Türkiye örneğinde aramak hiç de yanlış olmayacaktır. Türkiye örneğini daha iyi anlamak için biraz daha öncesine, yani Osmanlı dönemine göz atmak gerekir.

Osmanlı'da batı toplumlarındaki gibi büyük bir dönüşümü gerçekleştirecek ekonomik bir gelişme yaşanmamıştır. Yani yeni zengin bir sınıf ortaya çıkıp yönetimde söz sahibi olmamış, bunun sonucunda da ekonomiden eğitime, sanattan bilime her faaliyeti etkileyecek kültürel bir değişim yaşanmamıştır. Ama bu topraklarda batı topraklarından farklı olarak güçlü bir asker sınıfı vardır. Çünkü Osmanlı, tüm zenginliğini askeri gücüne, sürdürülebilirliğini ise askeri zaferlere bağlamıştır. Bu da asker sınıfını, pek çok yeniçeri isyanında görüldüğü üzere imparatorlukta söz sahibi ve kimi zaman da tehlikeli derecede güçlü hale getirmiştir. Üstelik bu sınıf toplumun geri kalanından daha iyi bir eğitim almakta ve dünyadaki sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri toplumun kalanına göre daha yakından takip edebilmektedir. Dolayısıyla batıda yaşanan ulusçuluk, milletin temsili, demokrasi, bireycilik, halkçılık, serbest ekonomi gibi kavramların ilk yansımaları yine bu sınıfta görülmüştür. İttihat ve Terakki, Tanzimat Fermanı ve ilk meclis yine bu sınıfın öncülüğünde kurulmuş ve Cumhuriyet'in temellerini de yine bu sınıf atmıştır.

Resim 4.1: Kaplumbağa Terbiyecisi, Osman Hamdi Bey

Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Kaplumbağa_Terbiyecisi

Cumhuriyet öncesi dönemde Osman Hamdi Bey'in 1906 ve 1907 yıllarında iki farklı versiyonunu çizdiği "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosu, sanat eleştirmenleri tarafından geri kalmış bir toplumu çağdaştırmaya çalışan bir aydının yorgun hâlini

anlattığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu eser, toplumun değişmesi için gerekli olan dinamiklerin hemen hiçbiri ortada yokken aydın sınıfının durumunu ve içinde bulunduğu büyük açmazı oldukça iyi özetlemektedir.

Osmanlı'da toplumun değişmesi ne sanayi kapitalizmiyle, ne de sanatçıların çabasıyla gerçekleşmiştir. Toplum, modernizmi ve aydınlanmayı savaştan bölünerek ve yıkılarak çıkan bir imparatorluğun rejiminin aydın bir asker sınıfı tarafından değiştirilmesi sonucu yaşamıştır.

Elit ve toplumun kalanından aydın bir kesimin toplumu dönüştürme çabasının hakim olduğu bu modelde devrimcilik ilkesi geçerlidir, yani toplumun evrimsel süreci kendi haline bırakılmaz, devrimler yoluyla zihinsel ve biçimsel düzlemde batılılaşma teşvik edilir, ilköğretimden üniversiteye, bürokrasiden askeriye, tarih kitaplarından edebi eserlere her alanda modernizmin propagandası yapılır. Bu, bir toplumun bir ya da iki kuşak içerisinde değiştirilme çabasıdır. Bu çabanın oldukça yoğun olarak yaşandığı 1923-1950 yılları arası öyle bir dönemdir ki belki de birkaç yüzyıl sürececek bir değişim çeyrek asıra sığdırılmaya çalışılmış ve dönemin şartları nedeniyle bu süreçte sanayi kapitalizminin dönüştürücü etkisinden de en ufak şekilde yararlanılamamıştır.

Bu dönüştürücü etkiden kasıt, bir burjuva sınıfının oluşması ve üretim kaynaklarına sahip bu sınıfın modernizmi cezbedici hale getirmesidir. Ne var ki kentsoylular toplumda çok küçük bir orana sahiptir ve üretim kaynakları yerine yalnızca Osmanlı'dan kalma tapular bu kesimin elindedir. Bu da bahsi geçen kesimin toplumsal dinamikler üzerinde söz sahibi olamaması anlamına gelmektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet, bu eksikliği görmüş ve bu eksikliğin eğitimle giderilebileceğini düşünmüştür. Böylece genç cumhuriyetin tıp, hukuk, eğitim bilimleri, idari bilimler, mühendislik vb. tedrisatından geçmiş eğitilmiş kesim, hakim bürokrasi sınıfını oluşturmuş ve bu kesim Avrupa burjuvazisinin muadili olarak yerini almıştır.

Resim 4.2: Mustafa Kemal Atatürk

Kaynak: <http://www.atlikarincam.com/ataturk-resimleri/ata347.html>

Bu devrimin mimarı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün sıklıkla başöğretmen olarak anılması ve konuyla ilgili görsellerde yukarıdaki resmin kullanılması tesadüf değildir. Burada toplumu bir veya iki kuşak içinde değiştirme ve sanattan kültüre, eğitimden mimariye, kıyafetten adalete batı medeniyetlerine benzeyen bir toplum yaratma çabası hakimdir.

Ne var ki bahsi geçen kavramlar kaynak yetersizliği nedeniyle sanayi kapitalizmiyle desteklenmediği zaman ortaya oldukça büyük bir problem çıkmaktadır. Toplumun geri kalanını hayatın sosyal dinamikleriyle değil de kanunlar ve propaganda aracılığıyla bir yerden bir yere dönüştürme çabası bu problemlerin başında gelmektedir. Nitekim Huntington, Medeniyetler Çatışması adlı tartışmalı ve doğu toplumlarına tepeden bakan eserinde bu çabanın Türkiye, Pakistan, Meksika gibi ülkelerde bölünmüş toplumlar yaratacağını söylemiştir. Yazara göre modernizm bu şekliyle oldukça olumsuz sonuçlara yol açacaktır.

Bu bağlamda, sosyal antropoloji profesörü Pnina Werbner (Werbner, 2005:5-9) modern ulus devletlerin aslında çoğulcu olmalarına rağmen, kültürel çoğunluğun, “ulus”u “devlet”le birleşik olarak tahayyül etme eğilimi nedeniyle, kültürel veya dini azınlıkları mütemadiyen bağımlı hale getirdiğini, asimile ettiğini ya da “temizlediğini” ifade eder. Devleti milletle özdeş, diğer bir deyişle, aynı şey olarak görmek, egemen ve güçlü bir devlet olma amacını tek milletle özdeşleşmeye bağlamakta ve milleti oluşturan farklı ırklar, diller ve hatta dini inanışlar “bütünleşmiş” bir millet idealine, dolayısıyla devlete yönelmiş tehdit olarak görülmektedir. Bu çok dilli, çok kültürlü ve çok dinli yapının korunmasına, yaşatılmasına ve güçlendirilmesine yönelik çabalar “ayrılıkçılık” olarak damgalanabilmektedir. Werbner’e göre “modern ırkçılığın” en yıkıcı ve en korkunç biçimi, çoğunluğun ya da askeri olarak güçlü bir azınlığın oluşturduğu bir etnik grubun, devleti ele geçirmesi ve devletin polis ve ordu gibi şiddet aygıtlarını “ötekiler” olarak yeniden tanımlanan sivillere saldırmak üzere kullanmasıyla ortaya çıkar. Yazara göre esasen, milliyetçiliğin her türünün ırkçılığa dönüşme potansiyeli her zaman mevcuttur. Werbner bu nedenle, ırkçılık konusunda dikkat çekilmesi gereken en önemli meselenin; ırkçı korkuların, küçük, marjinal grupları aşarak politikacıları, yargıyı, entelektüelleri ve işçi sınıfını da içine alan kolektif bir ulusal korkuya dönüşmesi olduğunu belirtir. Yazar, ırkçılığın tarihsel örneklerinin izlediği bayağılaştırma ve yok etme mantığının modernizmin örtük ve sinsî ırkçılığının içinde dönüştüğünü söyler. Geç modernizmin ırkçılığının mantığı, asimilasyon ve dışlama aracılığıyla işler. (Çelenk, 2008:213-214)

Bugün modernizmin Türkiye’de yarattığı kırılmanın etkilerinin hayatın her alanında görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Esas olan yönetimde hangi grubun olduğu değildir, esas olan insanların birbirlerini ötekileştirmesidir. Bu toprakların tarihinden gelen bir sınıfsal ayırım olmamasına rağmen bazen karşı taraftan gelen bir suçlama, bazen de bir tarafın gönüllü kabul ettiği bir kimlik olarak karşımıza çıkan “Beyaz Türk”, “Elit” gibi kavramlar, aslında modernizmin bize hediye ettiği sanal ayırımın ta kendisini yansıtır. Bugüne kadar bu olgularla ilgili doyurucu bir tanım yapılmamış olmakla birlikte, gözükten odur ki mesele kişinin bir batı Avrupalıya yaşam tarzı, giyiniş ve hatta tip olarak ne kadar benzeyip benzemediği meselesidir. Bu benzerliği kendinde gören, çevresinin de böyle olmasını istemekte, bu arzusunu da iş hayatından sosyal yaşantıya kadar hayatının her alanına taşımaktadır. İş, bu benzerliği istemekle kalmamakta, toplumda modernliğin biçimsel yansımalarını göremediği kesimleri kendi hayatına bir tehdit olarak görmeye kadar varmaktadır.

Resim 4.3: Semih Balcıoğlu, Akbaba, 25 Ekim 1967

Kaynak: http://mizahhaber.blogspot.com/2009_10_01_archive.html

Akbaba dergisinde 1967 yılında yayınlanan karikatür (Resim 3), toplumdaki bu ayrışmayı ve bir kesimin diğer bir kesimi nasıl gördüğünü net bir şekilde göstermektedir. Modernizm, devrimlere askeri bir disiplinle sadık, iyi giyimli, traşlı, saflar halinde yürüyen ve topluca marş söyleyen insanlar tarafından yaşatılmakta, toplumdaki gerici, yobaz, eli tespihli, sakallı ve şalvarlı rejim düşmanları da bu birliktelik ve kararlılık karşısında korkuyla kaçışmaktadır.

Bütün ötekileştirmelerde olduğu gibi ötekileştirilenler ve ötekileştiren ayrımı bir süre sonra yok olmakta, bu ayrımın nasıl başladığı önemini kaybetmekte, adalet, hakkaniyet, yaşam hakkına saygı, empati, demokratlık gibi değerler iki taraf için de önemini kaybetmekte; tüm bunlar yerlerini tarafgirlik, dışlayıcılık, yaşam haklarını kısıtlama ve ayrımcılığa bırakmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin politik tarihinin özeti de budur. Demokratik tercihler çoğu zaman bir ideolojiye değil, kendisine en çok benzeyene, karşı tarafı en çok mutsuz edecek olana, kendi yaşama şeklini en çok garanti edecek olana yönelmiş, toplumdaki en büyük tepkiler ise şekil olarak bir tarafa benzemesine rağmen düşüncesi farklı olanlara yönelmiştir.

Ayrımcılığın bu boyutuyla çalışma hayatına olan yansımalarını gözardı etmek imkansızdır. Ne var ki böylesi bir ayrımcılık, cinsiyet, yaş, din, dil, ırk gibi demografik özelliklerden kaynaklanan ayrımcılıktan çok daha tehlikelidir. Çünkü tespit etmesi ve hukuki önlemler alınması demografik özelliklerden kaynaklanan ayrımcılığa göre çok daha zordur. İkamet edilen yer, saç şekli, takılan bir yüzük, ismin ve soyadın anlamları, kullanılan bir marka, kıyafetteki küçük bir ayrıntı, konuşma sırasında sarf edilen bir kelime, hatta kimi zaman alışveriş yapılan marketin poşeti bile kişiyle ilgili karşı tarafa çeşitli sinyaller yollamakta ve bu sinyaller çalışanların işe alınma, terfi etme, zam alma gibi hayati konularda haksızlığa uğramasına yol açabilmektedir. Elbette ki bir çok kişinin bu gözlemi paylaşması, yukarıda bahsi geçen önermenin bilimsel doğruluk taşıdığı anlamına gelmemektedir. Bu alanda yapılacak ampirik bir araştırma bize daha net konuşma fırsatı verecektir. Daha önce de

değinildiği gibi, böyle bir ayrımcılığın iř hayatinde var olduğu kanıtlansa bile alınacak hukuki önlemler belli bir yere kadar işe yarayacaktır. Bu ayrımcılığın tamamen ortadan kalkması için işverenin, yöneticilerin ve insan kaynakları çalışanlarının adalet ve eşitlik kavramlarına olan bakışının değişmesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Modernizm ve ayrımcılığın en kötü tarafı, bu kavramların toplum içinde cemaatleşmeye yol açmasıdır. Burada kastedilen, yalnızca dini birliktelikler değildir. Kimin azınlık, kimin çoğunluk olduğu da önemli değildir. “Biz” ve “öteki” duygusunun hissedildiği her topluluk bir cemaattir. İnsanların kendi görüşlerine yakın olanlarla ve kendine benzeyenlerle bir arada olmak istemesi oldukça masum ve makul bir ihtiyaçken bu birliktelik bir süre sonra insanlar arasında ayrılıklar yaratmakta, cemaatin dışında kalan kesim cemaatin içindekiler için karikatürleşmekte ve düşmanlaşmakta, tüm bunlar da ayrımcılığın çizgilerini derinleştirmektedir.

İnsanın kendine benzeyenlere daha yakın hissetmesi, doğal bir duygudur. Gerçekten de doğanın her alanında bu böyledir. Ne var ki insanın doğadaki canlılardan daha üstün meziyetleri vardır. Bu meziyetlerin başında kendi türünden olmayana da sevmek, ona saygı duymak ve onun da hakkını kendi hakkı gibi korumak vardır. “Biz” duygusu “ben” duygusundan daha fazla övgüye değerdir ama bugün insanoğlunun sosyokültürel evriminde geldiği nokta “biz” kavramının da ötesidir. Bugün yaşayanlar bu evrimin sancılarında başka bir şey değildir.

Modernizm, tüm yan etkilerine rağmen bilimsel düşünceye, akılcılığa verdiği önemle ve daha güzel bir dünya yaratma çabasıyla gelecekte adından övgüyle söz edilecek bir akımdır. Yarattığı değişimler ve toplumların evrimine getirdiği hız tartışılmazdır. Bu, Türkiye tarihinde de böyle olmuştur. Bugün yapılması gereken, yeni bir dil inşa ederek, özgürlüklere, bireylerin haklarına ve toplumsal adalete odaklanarak modernizmin yan etkilerini ortadan kaldırmaktır. Böylece modernizmin olumlu getirileri toplumun tüm kesimlerinde daha iyi hissedilecektir.

KAYNAKÇA

ÇELENK, Sevilay. (10.01.2011). *Ayrımcılık ve Medya, Televizyon Haberciliğinde Etik Sorunlar*, İndirildiği adres: <http://ilef.ankara.edu.tr/etik/wp-content/uploads/sevilay-celenk-ayrimcilik-ve-medya.pdf>

ÇİĞDEM, Ahmet. (1997). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

DEMİR, Ömer; ACAR, Mustafa. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

ERDEMİR, Erkan. (10.01.2011). *Postmodernizmin İşletme Yönetimine Etkileri: Kavramsal Bir Çözümleme. E-Akademi, Haziran (52)*, İndirildiği adres: http://www.e-akademi.org/makaleler/eerdemir-1.htm#_ednref6

KÜÇÜK, Mehmet. (1994). *Modernite versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.

NİŞANYAN, Sevan. (2003). *Sözlerin Soyağacı: Çağdas Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.

SARIBAY, Ali Yaşar. (2001). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: Alfa Yayınları.

SARUHAN, Şadi Can; ÖZDEMİRCİ, Ata. (2005). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*. İstanbul: Alkım Yayınları.

TEKİNALP, Şermin. (2007). Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük, *İstanbul Kültür Üniversitesi Güncesi.Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi*, 5(3), 17-25.

YILDIRIM, Murat. (2010). Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 703-719.

WERBNER, Prina. (2005). "Islamophobia: Incitement to religious hatred – legislating for a new fear?" *Anthropology Today* 21(1), 5-9.

ZEKA, Necmi. (1994). *Postmodernizm*. İstanbul, Kıyı Yayınevi.

RESİMLER:

(10.01.2011). İndirildiği adres: http://tr.wikipedia.org/wiki/Kaplumbağa_Terbiyecisi

(10.01.2011). İndirildiği adres: <http://www.atlikarincam.com/ataturk-resimleri/ata347.html>

(10.01.2011). İndirildiği adres: http://mizahhaber.blogspot.com/2009_10_01